

ЛЮДИНА І СВІТ

О. Є. ГОМІЛКО

Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України

ЕФЕКТИВНИЙ АЛЬТРУЇЗМ ЯК СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ТА ЖИТТЄВА ПОЗИЦІЯ

Ефективний альтруїзм стрімко перетворюється на глобальне явище, тим самим спростовуючи уявлення про те, що лише громадяни багатих країн активно практикують благодійність. У загальному річищі ефективного альтруїзму відбувається реабілітація не лише морального образу людини, але й наукової раціональності. Така недовіра до науки схильна демонізувати й саму людину, акцентуючи увагу на її темному боці. Ефективний альтруїзм підважує цей песимізм, виявляючи взаємодію науки та моралі не на технологічному, а на екзистенційному рівні. Ідейне осереддя ефективного альтруїзму визначає раціональне творення добра. Посилення раціонального компоненту у співчутті до іншого значно розширює сферу його застосування, залучаючи туди не лише незнайомих людей, але й інших живих істот. Саме раціональна обґрунтованість ефективного альтруїзму робить його принципово відмінним від інших форм благодійності.

Ефективний альтруїзм як поєднання науки та моралі.

Ефективний альтруїзм стрімко перетворюється на глобальне явище, тим самим спростовуючи уявлення, що нібито лише громадяни багатих країн активно практикують благодійність. Про нього вже знають по всьому світу, а його прихильників можна зустріти і в Україні. Однак у країнах з високим рівнем достатку можна вже говорити про виникнення нового соціального руху під назвою ефективний альтруїзм. У загальному річищі ефективного альтруїзму відбувається реабілітація не лише морального образу людини, але й наукової раціональності. Недовіра до науки – вельми популярна нині тенденція, хоча вона нерідко виявляється упередженою та безпідставною, схильною демонізувати й саму людину, акцентуючи увагу на її темному боці.

Ставлення до раціональності як ворожої до людини сутності породжує прогресофобію, коли будь-який поступ,

удосконалення людства заперечується. Ефективний альтруїзм підважує цей песимізм, виявляючи взаємодію науки та моралі не на технологічному, а на екзистенційному рівні. Практика самого життя здійснює етичну реабілітацію науки. Ідеться про використання наукових знань у вибудовуванні життєвих настанов окремої людини. А тому ефективний альтруїзм – це конкретна життєва позиція, носій якої керується радше розумом, аніж почуттями. Така дефініція нібито суперечить узвичаєним уявленням про мотиви добрих справ. Їх схильні більше пов'язувати з особистим досвідом, переживаннями, співчуттям, традиціями тощо.

Взаємодію наукових знань і моралі через феномен ефективного альтруїзму зумовлено й пошуком найефективніших шляхів удосконалення світу. Останнє стає ключовим завданням ефективного альтруїзму. Важливо, що йдеться про покращення світу не лише для людей. Згідно з філософією ефективного альтруїзму, світ має стати придатним середовищем для існування життя в різних його формах – біологічній (тваринний світ), культурній (світ людей) і, можливо, технологічній (світ машин). Про останню дедалі активніше говорять у зв'язку з перспективою розробки штучного інтелекту людського рівня чи навіть суперінтелекту [3, с.63]. Очевидно, що це питання вельми дискусійне й потребує окремого ґрунтовного розгляду.

Утім, визнання можливості технологічної форми життя посилює моральну відповідальність науки, наголошуючи на унікальності та значущості життя людського. Якщо ж розглядати машину як присутній чинник людського життя, доведеться переглянути деякі нав'язливі упередження щодо зв'язків людини й машини. Головним чином це стосується різноманітних позірних загроз, котрі нібито чигають на людей у високотехнологічних суспільствах. Наразі важливо усвідомити, що наука й машина – продукти людської культури, а тому доцільніше уважно досліджувати їх ефективне використання, ніж натужно голосити про їхню ворожість до людини.

Ставлення до науки як до дружньої людині сутності змушує пригадати, що вона є продуктом людської культури, а не афілює трансцендентну сутність, спроможну розкрити об'єктиву істину. Усвідомлення того, що наука – витвір культурної еволюції людей, а не дар Божий, робить сподівання щодо неї

більш реалістичними. А тому, вбачаючи в науці антропологічно заданий феномен, не варто сподіватися, що вона позбудеться невизначеностей. Те, що людина за своєю природою конечна й обмежена в своїх можливостях істота, робить таким і продукт її культури. Визнання наукою своєї вразливості – вагомий крок до посилення потенціалу раціональності. Позитивістський науковий снобізм має поступитися місцем дружній взаємодії науки з різними культурними практиками раціональності, особливо це стосується сфери моралі.

Ефективний альтруїзм і свобода. Утім, визнання прогресу науки пов'язане з не менш важливим питанням морального прогресу. У добу стрімкого розвитку комунікаційних технологій критерій розмежування добра і зла стає досить розмитим. Однак співчуття до іншого потребує чітких орієнтирів. У західній традиції культури універсальним рушієм прогресу вважають інститут свободи. Тож чи можна розглядати феномен ефективного альтруїзму як сучасну форму інституалізації свободи, котра має універсальне значення?

Деякі відповіді на ці питання можна віднайти у книжці Тімоті Снайдера «Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка» [2]. Американський дослідник стверджує, що «інституції можуть культивувати деякі ідеї добра, і воно залежить від них. Якщо інституції хочуть процвітати, то їм необхідні чесноти. Щоб культивувати чесноти, потрібні інституції.

Моральні питання щодо того, що добре, а що погане в публічному просторі, ніколи не можна відокремлювати від історичних досліджень структур. Це політики неминучості та вічності виставляють чесноти непотрібними чи навіть сміховинними: неминучість – обіцяючи, що добро вже існує й очікувано пошириться; вічність – запевняючи, що зло завжди зовнішнє, а ми – завжди його невинні жертви» [там само, с. 21].

Автор вважає, що «політика неминучості полягає в ідеї, що ідей немає» [там само, с.23]. Ідеться про послаблення значення ідейної складової життя на підставі того, що, як каже Т. Снайдер, «альтернативи нема». А тому індивідуальна відповідальність за те, що відбувається у світі, втрачає сенс. Проте розгортання подій у сучасному світі переконує, що покладатися на «мудрий народ» і «всемогутній ринок» стає небезпечним. Віра в неминучість прогресу «означає кризь сон

брести до вказаної могильної ями в зарезервованому місці на цвинтарі. Наче привид із трупа, з неминучості постає вічність», – висновує Т. Снайдер [там само]. Тож логіка сліпої віри у прогрес збігається з його запереченням: прогресист і прогресофоб уподібнюються у власній пасивності.

Виявляється, що технології не завжди сприяють розвитку свободи. Той факт, що розповсюдження політики вічності на західний світ набуло загрозливих перспектив саме завдяки технологіям, свідчить про протилежне. Ось чому політика вічності, що запанувала в сучасній Росії, може захопити решту світу. Унаслідок цього відбудеться знецінення свободи. Адже для політики вічності, як стверджував відроджений у сучасності її ідеолог, фашистський теоретик І. Ільїн, «зло починається там, де починається особистість» [там само, с.24]. Бо для вічності свобода й особистість несуттєві.

А для ефективного альтруїзму свобода й особистість – це..підмурки його існування. Бо без морально цілісної, дієвої та відповідальної особистості, у якій цінності й дії не суперечать одне одному, ефективного альтруїзму немає. Не випадково його розглядають як альтернативу обом політикам – неминучості та вічності. На відміну від політики неминучості, ефективний альтруїзм не сподівається на самореалізацію прогресу. На жаль, політика незалежної України також покладалася на логіку неминучості, гадаючи, що національна ідентичність українців сформується спонтанно, без раціональної політики її реалізації. Така недалекоглядність тепер дається нам взнаки. Ризики захоплення України політикою вічності зростають.

Відомо, що наріжна ідея російського варіанту політики вічності – переконаність у моральній зверхності Євразії над Заходом. Т. Снайдер дає таке її роз'яснення: «ідея вічної ворожості занепалого Заходу – ідея, що Європа та Америка були вічними супротивниками, які заздрили російській цнотливій культурі» [там само, с 43]. Не лише сучасна риторика російських політиків, а й російська філософія та література рясніють зневажливим ставленням до західної культури як мертвої, несправжньої та ворожої справжній людині. Відтак можливість морального прогресу заперечується взагалі, бо західна людина завжди зіпсута й заздрісна у порівнянні зі взірцем достовірності людини в російській культурі. А явища на кшталт ефективного

альтруїзму зазвичай отримують тлумачення в парадигмі так званих теорій змов, коли глибокі моральні феномени зводяться до примітивних і корисливих неморальних мотивацій.

Однак те, що нині про ефективний альтруїзм уже можна говорити в термінології Е. Дюркгайма як про соціальний факт, надає вагомий аргумент на користь наявності ознак морального прогресу в сучасну добу. Ідеться про соціальне явище, породжене колективними діями індивідів, і тому якісно відмінне від того, що відбувається на рівні індивідуальної свідомості. П. Сінгер у своїй книзі «Найкраще, що ти можеш зробити. Як ефективний альтруїзм змінює уявлення про життя за мораллю» небезпідставно говорить про формування в сучасному світі громадського руху [4, с.13], котрий керується ідеєю ефективного альтруїзму.

Ефективний альтруїзм: основні визначення. Ідейне осердя ефективного альтруїзму визначає раціональне творення добра. Посилення раціонального компоненту в співчутті до іншого значно розширює сферу його застосування, залучаючи туди не лише незнайомих людей, але й інших живих істот.

Саме раціональна обґрунтованість ефективного альтруїзму робить його принципово відмінним від інших форм благодійності. Співпереживати іншому водночас означає розуміти, які шляхи допомогти йому найкращі.

Тоді емоційне переживання співчуття відходить на другий план. Раціональне ставлення до творення добра спонукає обирати не стільки приємну, скільки найкориснішу дію. Зазвичай благодійність керується емоціями. Тим часом ефективний альтруїзм орієнтується на розум, а не серце. Розгортання ефективного альтруїзму в масовий соціальний рух сприяє відновленню цілісності особистості, коли моральні чесноти визначають мотивацію поведінки людей.

Вбачаючи в ефективному альтруїзмі фактор подолання форм відчуження людини, його розглядають як зародок вияву альтернативної капіталістичної економіки. Класичне звинувачення капіталізму в посиленні відчуження людини, котре зумовлює хижацьке ставлення до світу, нині не втратило актуальності. Проте водночас із конструктивною критикою сучасного капіталізму існує бачення його потенціалу до змін. Якщо ще донедавна надприбутки приносили наркотики та зброя,

то в цифрову добу це роблять ІТ-стартапи. Саме серед представників ІТ-галузей спостерігаємо найактивніше практикування ефективного альтруїзму. Кремнієва долина рясніє такими прикладами, підтверджуючи факт посилення позицій ефективного альтруїзму. Чимало всесвітньовідомих філантропів та благодійників – вихідці з ІТ-середовища.

Основні принципи ефективного альтруїзму.

Розуміння того, чим керується ефективний альтруїзм, дає можливість визначити його основні принципи. Як уже зазначалося, ключова засада ефективного альтруїзму – раціональний підхід до здійснення добрих справ. Для цього, виявляється, недостатньо самого бажання чи добрих почуттів. Найкращі справи потребують ґрунтовних знань. Статистика свідчить, що благодійність, яка керується лише емоціями, нерідко стає неефективною.

Поруч із раціональним підходом важливою засадою ефективного альтруїзму вважають поміркований спосіб життя. На перший погляд, про різноманітні культурні практики, котрі закликають людей обмежувати власні потреби аж до самопожертви, уже відомо чимало. Християнський святий чи ідейний комуніст яскраво унаочнюють такі зразки самопожертви.

Утім, на відміну від ефективного альтруїста, ці культурні персонажі проповідують відмову від власних інтересів заради блага інших. Попри це, їхня самопожертва втілює моральну досконалість і отримує всебічне схвалення. Життя християнських святих чи біографії радянських видатних постатей наголошують на пріоритеті колективних цінностей над індивідуальними. Християнський ідеал «жити єдиним серцем» означає бути цілісною особистістю у прагненні до досконалого суспільства. Його досягнення передбачає кардинальну зміну природи людини на підставі подолання її базових характеристик, зокрема пов'язаних із ключовою потребою живого у продовженні свого роду.

Ось чому сексуальне зречення набуває значення способу доступу до божественного. Відповідно цнотливе тіло стає вираженням принципу зворотності життя та проголошує неминучий прихід «нового творіння». Прокреативність, за допомогою котрої суспільство продовжує своє існування і котра є ключовою характеристикою еволюції живого, засадничо розхитується та втрачає свою культурну цінність. У наш час

політика вічності сучасної Росії також апелює до концепту цнотливості, але вже не індивіда, а культури. Цнотливе тіло російської культури засвідчує її досконалість і справжність, котру всіма силами необхідно захищати, зокрема йдучи на самопожертву.

Ефективний альтруїзм, навпаки, заперечує самопожертву. Жертвування собою, своїми особистими інтересами заради інших – це суперечить його принципам. Суттєвим для ефективного альтруїзму є досягнення повноти життя. Поміrkований спосіб життя передбачає глибокі знання людини про саму себе та чітке усвідомлення власної ідентичності. Тоді вона, спираючись на знання та корисну інформацію, вибудовує такі схеми власної поведінки, котрі не тільки не суперечать її власним інтересам, але й приносять радість. Реалізувати ці інтереси без усвідомлення особистісної ідентичності стає важко.

Ось чому чеснота поміrkованості потребує ґрунтового самопізнання. Виявляється, що люди, котрі краще усвідомлюють власну самість, схильні ефективніше піклуватися про інших. Інакше турбота про інших може перетворитися на руйнівну силу – коли ігнорування власних інтересів заважає людині повноцінно жити, а тому робить її нещасливою. Не випадково говорять про темний бік альтруїзму.

Таким чином, ефективний альтруїзм підважує ціннісний статус самопожертви. Бо без визначення меж турботи про себе та власну родину турбота про інших втрачає сенс. Ефективний альтруїст – це реальна людина із власним простором для задоволення своїх потреб. А тому його важко порівняти із християнським святим, для котрого самозречення принципове.

Принцип поміrkованого способу життя зумовлює інший принцип ефективного альтруїзму – спонукання до пожертви значної частини власного заробітку. Ідеться про відмову від фіксованої суми пожертви, до прикладу, відомої десятини. Тоді й вибір кар'єри здійснюється у відповідності до потреб ефективного альтруїзму. Заробляти великі гроші стає захопливою справою.

У вже згаданій книзі П. Сінґер наводить низку прикладів того, як люди змінювали рід діяльності саме з урахуванням необхідності фінансових ресурсів для здійснення їхніх амбітних благодійних проектів. У парадигмі ефективного альтруїзму

трапляється, що творчість поступається місцем бізнесу. Наприклад, успішний викладач престижного університету може залюбки почати працювати у фінансовій компанії, аби мати кошти на втілення своїх благодійних намірів. Бо саме практичне втілення власних ідей здається ефективним альтруїстам більш вагомим, аніж їх озвучування в університетських стінах.

А тому пожертва значної частини власного заробітку – це не так вияв щедрості, як можливість досягти амбітних цілей. Показові інтерв'ю з Рідом Гастінгсом, співзасновником, головою та генеральним директором відомої компанії Netflix, у яких він із запалом говорить про високі прибутки, необхідні для того, щоб утілити його візію реформування освіти в Каліфорнії [5]. Заробляння грошей стає благородною й суспільно корисною справою.

Але великі кошти не забезпечують успішність справи автоматично. Надскладним завданням стає оптимальне їхнє використання. Дуже часто доводиться із жалем спостерігати недоцільність пожертвувань. Трапляється, що добра справа залишається без належної підтримки, а тим часом значні фінанси витрачаються марно. Ось чому дослідження способів жертвування – один із ключових принципів ефективного альтруїзму. Рациональне обґрунтування використання фінансів визначає його успіх.

Поруч із цим принципом варто зазначити, наскільки важлива адвокація ефективного альтруїзму. Знання про нього уможлиблює не лише зростання кількості прихильників ефективного альтруїзму, але й змінює уявлення про благодійність як таку. Адже маємо визнати, що досі, особливо в нашому пострадянському суспільстві, домінують стереотипи, закорінені або в релігійному, або в авторитарному його сприйнятті. Відсутність публічного визнання благодійності – одне з таких упереджень

Важливим принципом ефективного альтруїзму вважають також готовність поділитися частиною власного тіла (кров, кістковий мозок, нирки) з незнайомими людьми. Цей принцип особливо дражливий. Адже він зачіпає фундаментальні філософські питання, котрі все ще викликають дискусії. Одне із них – питання про те, чи ми маємо своє тіло, чи ми ним володіємо? Не заглиблюючись у зміст цієї дискусії, зазначу, що

важливий здобуток сучасного дискурсу тілесності – вихід цих питань у площину твердження, що ми є тілами. Така філософська інтерпретація природи людини дає можливість подолати її розшарування на тіло й дух. Тоді право віддати частину себе іншому стає незаперечним.

Про значення донорства варто говорити окремо, хоча кожен добре знає, що воно справді рятує життя. Особливо гостро питання стоїть в умовах війни. Однак, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 90% людей, які можуть здавати кров, цього не роблять. Рекомендована ВООЗ кількість донацій крові має сягати 30 на 1 000 населення. Для України це мало би бути майже 1,4 млн донацій на рік. Натомість цей показник нині у 2,5 рази менший – лише 581 000 донорів.

Хоча справедливо буде зазначити, що, як вказано на сайті проекту «Крапля до краплі», в Україні поступово відроджується культура безоплатного добровільного донорства. Наприклад, за перші місяці 2021 року українці врятували 2500 осіб, долучаючись до донорського руху. Прикметно, що благодійна ініціатива «Крапля до краплі» утворена у співпраці бізнесу та громадських активістів [«Крапля до краплі» – проєкт про життя].

Ефективний альтруїзм в Україні. Однак слід зауважити, що участь у донорстві не означає автоматичної залученості до ефективного альтруїзму. Попри зростання популярності останнього в західному світі, для українців ефективний альтруїзм здебільшого асоціюється із зоозахисними громадськими організаціями. Наприклад, створена в Україні у 2017 році в межах міжнародної ініціативи *Anima International* за посилення захисту прав тварин, що утримуються на промислових фермах, громадська організація «Відкриті клітки» активно адвокує та сповідує ефективний альтруїзм.

Головним чином ідеться про захист фермерської птиці. За статистичними даними, кількість курей, що утримуються на українських фермах, одна з найбільших серед європейських країн. Але умови утримання птиці – одні з найгірших, а тому спричиняють сильні страждання. Як видно, ефективний альтруїзм в Україні обмежений у своїй активності й малопопулярний. Виступ про ефективний альтруїзм зоозахисника Бена Гілберта на конференції «За тварин», організованій «Відкритими вікнами», наразі набрав у ютубі лише 31 перегляд [1a], а група у Фейсбуці

«Ефективний альтруїзм та захист тварин» налічує лише 70 членів. Тож, на жаль, ефективний альтруїзм мало цікавить українців.

Переростання ефективного альтруїзму в масовий соціальний рух надає аргументи на користь оптимістичного погляду на майбутнє як науки, так і моралі. Взаємодія науки та моралі вможливує оптимізацію індивідуальної поведінки людей в умовах технологічних викликів сучасної доби. «Робити найкраще, що можеш» стає життєвою позицією людини, котра живе повноцінним щасливим життям, але не йде на самопожертву.

Можемо говорити про визрівання тенденцій альтернативного капіталізму, де взаємодія моралі та науки стає ключовою. Основні проблеми, котрі вирішує ефективний альтруїзм, – це подолання бідності, зменшення страждання тварин, а також проблеми майбутнього, головним чином екологічного порядку. Утім, їх вирішення завдяки ефективному альтруїзму набуває ціннісного характеру. Серед основних цінностей ефективного альтруїзму виокремлюють справедливість, свободу, рівність, знання, мистецтво й непорушність моральних правил. Останнє принципово відрізняє позицію ефективного альтруїзму від тоталітарних проєктів, у яких політична доцільність переважає моральні засади.

Моральна філософія, утілена у словах «Ніколи знову!», — застереження проти бездіяльності, через яку став можливим Голокост. Непорушність моральних законів означає не лише їх «порушність», але й байдужість. «Глибоко стурбована» бездіяльність несе загрозу не меншу, аніж агресивна дія. Однак здається, що кількість небайдужих у світі з часом зростає, особливо серед молодшого покоління.

Наприклад, П. Сінгер наводить дані Бруклінського інституту, котрі свідчать про посилення зацікавленості так званих міленіалів у корпоративній соціальній відповідальності, інтеграції соціальних цінностей та роботи, інклюзії, різноманітності та соціальній мобільності [4,с.53]. Коротко підсумувати основні настанови ефективного альтруїзму можна так: 1) Потрібно заробляти, щоб давати: чим більше заробляєш, тим більше можеш віддати; 2) Ти відповідальний не лише за те, що робиш, а й за те, чого не робиш; 3) Раціональний підхід робить добрі справи ефективнішими.

Література

1. «Крапля до краплі» – проект про життя. – URL: <https://donor.ua/news/2422>
- 1а. Бен Гілберт. Ефективний альтруїзм. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=R5V7iMIC4wc&t=276s>
2. Снайдер Т. Шлях до несвободи : Росія, Європа, Америка / перекл. з англ. Г. Герасим. – Львів : Човен, 2020.
3. Тегмарк М. Життя 3.0. Доба штучного інтелекту / перекл. з англ. З. Корабліна. – Київ : Наш формат, 2019.
4. Singer P. The Most Good You Can Do. How Effective Altruism Is Changing Ideas About Living Ethically. – New Haven and London: Yale university Press, 2015.
5. Three secrets to Netflix's success Reed Hastings and Chris Anderson. – URL: https://www.youtube.com/watch?v=9w0PL2_oAE

Н. В. ХАМІТОВ

Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ В УКРАЇНІ: КЛАСИКА ТА СУЧАСНІСТЬ

Своєрідність сучасної філософської антропології в Україні значною мірою полягає у поєднанні есенціального та екзистенціального розуміння людини, що зумовлює як вирішення актуальних проблем цієї науки, так і їх постановку [1]. На мою думку, це визначальна риса Київської світоглядно-антропологічної школи, започаткованої академіком В. І. Шинкаруком. Ця збалансованість продовжує персоналістичну спрямованість вітчизняної філософії людини від Г.Сковороди до М. Бердяєва. Така спрямованість робить вітчизняну філософську антропологію співзвучною з українською ментальністю і, водночас, органічно відкриває до міждисциплінарних зв'язків, що є надзвичайно важливим для сучасної гуманітаристики [2].

Реалізація вказаного поєднання есенціального та екзистенціального розуміння людини за часів СРСР було дуже непростим, адже тоді філософія в Україні «була ідеологічно заангажованою, по суті, виступаючи на боці тоталітарної держави проти особистості» [10, с. 226]. Марксизм-ленінізм як філософія